

Haçlı Seferlerinde Silah Ambargoları

Nadir KARAKUŞ

Doç. Dr. Hitit Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı,
Assoc. Dr. Hittite University | Faculty of Theology, Department of Islamic History,
Çorum/Türkiye
nadirkarakus@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1508-9752
DOI: 10.34085/buifd.1247030

Öz

Tarihte devletlerin birbirlerine koydukları silah ambargoları önemli bir yer işgal etmiştir. Yedinci yüzyıl başlarında Bizans ve Sâsânî devletleri arasında yapılan uzun savaşlar, silah ambargoları ile de devam etmiştir. 1095-1291 yılları arasında sürüp giden ve daha sonra da sömürge tarihi ve kapitalizm ile yeni çehrelere bürünen Haçlı Seferleri, büyük savaşlara neden olmuş, pek çok insanın ölümü yanında sakat kalması ile sonuçlanmıştır. Bu amansız savaşlar harp aletleri ile olmuş, gerekli demiri elde edemeyen Suriye ve Mısır gibi bölgeler, bu kritik süreçte zaman zaman Frank tâcirlerle muhtaç olmuşlardır. Eskiden beri Bari, Amalfi, Cenova, Venedik ve Pisa gibi İtalyan şehir cumhuriyetleri harp sanayisi için Müslümanlara demir, zift ve kereste gibi hayatî öneme haiz hammaddeleri satmışlardır. Amalfili tüccarlar, sünî halifelerin yaşadığı Bağdat tarafından ambargo uygulanan Şiî Fâtımîlere yüksek fiyattan silah ve kereste satarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir. 1009 yılında Fâtımîlerin Kıyâme Kilisesi'ni yıktırmaları üzerine bu kez de Bizans, Mısır'a sattığı harp malzemelerini yasaklamış, bu durum da Kahire yönetimini zor durumda bırakmıştır. 1098'de bölgede varlıklarını hissettiren Haçlıların gelmesi ile bölgede yeni kırımlar oluşmuş, Mısır ve Suriye, harp malzemelerine ulaşmakta bazı sıkıntı yaşamışlardır.

Musul ve Halep'e sahip olan İmâdüddin Zengî ile başlayan İslâm dünyasındaki birleşme çalışmaları, oğlu Nureddin ile yükselişe geçmiş ve onun öğrencisi Selâhaddin ile de zirveye tırmanmıştır. Papalar yanında onların yüksek temsilcileri bu süreçte Müslümanlar üzerine yapılacak Haçlı seferine dair çağrılar yapmışlardır. 1144'te Urfa'nın Müslümanların eline geçmesi ile birlikte yeni bir Haçlı çağrısı yapılmıştır. İkinci Haçlı Seferi'nin simgesi olan baş vaiz Bernard Clairvaux, silah ambargosundan bahsetmeyip sadece Kutsal savaşa katılanların günahlarının affedileceğine dair 1147'de ateşli konuşmalarda bulunmuştur. Bu konuşmalarda sefer için silahlanma gereği zikredilmiştir. Silah ambargoları için asıl çağrılar Selâhaddin'in yükselişi, Mısır ve Suriye'de bütünlüğü sağlaması ile başlamıştır. Bu süreç içerisinde Papalık, Hittin gibi unutulmayacak yenilgiler ve Kudüs'ün 1187'de Müslümanların eline geçmesiyle bu çağrıları sıklaştırmışlardır. Papa III. Aleksander tarafından 1179 ve sonrasında, Papa III. Innocentius'un emriyle 1215 ve Papa IV. Innocentius'un kesin talimatıyla 1245 yıllarında Venedik, Ceneviz ve Pisalı tacirlerle Müslümanlara silah hammaddesi ve satışı yasaklanmıştır.

Bu yasaklamalar ve ambargo çağrılarına karşı Müslüman yöneticiler de kendilerine ait liman ve ticaret yollarının avantajlarını etkin kullanma yoluna gitmişlerdir. Mısır ve Kızıldeniz'e hâkim olan Selâhaddin-i Eyyübî, Akdeniz ile Hind Okyanusu ticaretinin kontrolünü yapma ayrıcalığına sahip olduğu için, bu olumsuzluğu kısa sürede bertaraf etmeyi bilmiştir. Venedik, Cenova ve Pisa gibi İtalyan şehir devletleri ile

ticaret anlaşmaları yapan Selâhaddîn, onlara silah hammaddeleri temin etmeleri karşılığında bazı haklar tanıyarak bu sorunu çözmüştür. Hatta Selâhaddin'e diğerlerinden daha mesafeli olan Pisalılar da kısa sürede sürece dâhil olmuş ve Eyyûbîlere silah malzemesi temin etme karşılığında İskenderiye'de bazı ticarî imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu ayrıcalıklara sahip olan Bizans da bu ittifaka girmiş ve elde ettikleri ticarî imtiyazlar karşılığında, Mısır'a silah malzemesi temin etme yoluna girmişlerdir. Bu süreç ise onları Selâhaddîn'e yaklaştırmış, korktukları İmparator I. Frederich'e karşı sağlam bir müttefik bulmalarını da sağlamıştır.

Bu makaleden çıkan sonuca göre, ambargonun başarılı olmamasında İtalyan tüccar devletlerinin maddiyata olan düşkünlükleri önemli rol oynamıştır. Papalık genelgesinde, İtalyan şehir devletlerinin tacirlerine Müslümanlara silah malzemesi satılmaması emri verilmiş, yasağa uymayanların aforoz edilecekleri ve mallarına el konulacağı bildirilmiştir. Ancak durum beklendiği gibi neticelenmemiş, parayı seven İtalyanlar, ikili oynamayı tercih ettikleri gibi menfaatleri gereği Müslümanlara silah malzemesi satmayı sürdürmüşlerdir. Bu süreç de Haçlı seferlerinin iktisadî tarafının kutsal tarafına galebe çaldığını bir kez daha göstermiştir. Öte yandan bu vesile ile Papalığın Müslümanlara silah satışının yasaklanmasına dair emirlerinin geçerliliğini çok az koruduğu da görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Ordu, Silah, Donanma, Kereste.

Weapons Embargo In The Crusades

Abstract

The arms embargoes that states have placed on each other in history have occupied an important place. The long wars between the Byzantine and Sassanid states at the beginning of the seventh century continued with arms embargoes. The Crusades, which continued between 1095-1291 and later took on new faces with colonial history and capitalism, caused great wars and resulted in the death and disability of many people. These relentless wars were fought with war equipment, and regions such as Syria and Egypt, which could not obtain the necessary iron, were in need of Frankish merchants from time to time during this critical period. For a long time, the war industry of Italian city republics such as Bari, Amalfi, Genoa, Venice and Pisa sold vital raw materials such as iron, pitch and timber for Muslims. Amalfi merchants made high profits by selling weapons and timber at high prices to the Shiite Fatimids, who were embargoed by Baghdad, where the Sunni caliphs lived. After the Fatimids demolished the Holy Sepulchri in 1009, this time Byzantium banned the war materials it sold to Egypt, which left the Cairo administration in a difficult situation. With the arrival of the Crusaders, who made their presence felt in the region in 1098, new ruptures occurred in the region, and Egypt and Syria had some difficulties in reaching war materials.

The unification efforts in the Islamic world, which started with Imadüddin Zangi, who owned Mosul and Aleppo, rose with his son Nureddin and reached the top with his student Saladin. In addition to the Popes, their high representatives made calls for the Crusade to be made on the Muslims in this process. With the conquest of Urfa by the Muslims in 1144, a new Crusader call was made. Bernard Clairvaux, the icon archbishop of the Second Crusade, did not talk about the arms embargo, but made passionate speeches in 1147 that only those who participated in the Holy War would be forgiven. In these speeches, the necessity of armament for the expedition was mentioned. The real calls for arms embargoes began with the rise of Saladin and his establishment of unity in Egypt and Syria. In this process, the Papacy increased these calls with the unforgettable defeats such as Hittin and the seizure of Jerusalem by the Muslims in 1187. Pope III. By Alexander III in 1179 and later. 1215 by Innocentius and Pope IV. In 1245, Venetian, Genoese and Pisa merchants banned the sale of arms to Muslims by Innocentius.

Against these prohibitions and embargo calls, Muslim rulers also tried to use the advantages of their own ports and trade routes effectively. Saladin, who dominated Egypt and the Red Sea, was able to eliminate this negativity in a short time, as he had the privilege of controlling the trade between the Mediterranean and the Indian Ocean. Saladin, who made trade agreements with Italian city-states such as Venice, Genoa and Pisa, solved this problem by giving them certain rights in return for supplying weapons raw materials. In fact, the people of Pisa, who were more distant to Saladin than others, got involved in the process in a short time and obtained some commercial privileges in Alexandria in return for supplying weapons to the Ayyubids. Byzantium, which had these privileges, entered into this alliance and in return for the commercial

privileges they obtained, they started to supply weapons to Egypt. This process, on the other hand, brought them closer to Saladin and enabled them to find a solid ally before the feared Emperor Frederick I.

According to the conclusion drawn from this article, the fondness of the Italian merchant states for materiality played an important role in the failure of the embargo. In the papal circular, the merchants of the Italian city-states were ordered not to sell weapons to Muslims, and it was stated that those who did not comply with the ban would be excommunicated and their property would be confiscated. However, the situation did not turn out as expected, the money-loving Italians preferred to play doubles and continued to sell weapons to Muslims for their own interests. This process has shown once again that the economic side of the Crusades overcame the sacred side. On the other hand, on this occasion, it has been seen that the orders of the Papacy to prohibit the sale of arms to Muslims have little protection.

Keywords: Islamic History, Crusades, Army, Weapons, Navy, Timber.

Giriş

Tarih, bazı kritik ürünlere uygulanan ambargolarla ve bunlara üretilen çözümlerle de hatırlanır. Kâğıt konusunda konulan bir ambargoya MÖ. 170'li yıllar gibi çok eski bir dönemde rastlıyoruz. Selekli Kralı IV. Epiphanes (MÖ. 174-165), Ege medeniyetinin önemli duraklarından Bergama'ya kâğıt ambargosu uygulayınca, onlar da deriyi özel şekilde terbiye ederek parşömen diye bilinen Bergama işi kâğıdı üretilen bir çözüm bulmuşlardır.¹ VI. yüzyılda Sasanîlerin Bizans'a uyguladığı ipek ambargosu, iki devleti savaşın eşiğine getirmiş, ipek ithal edemeyen Bizans, bu işi Çin'in Yunnan bölgesinden casusları vasıtası ile ipek böceği kozası getirterek çözüme kavuşturmuştur.² İslâm dünyasının Talas Savaşı ile Çinlilerden öğrendiği kâğıt, MÖ. V. yüzyılda deri olarak kullanılmış, bu derilerin üzerine de birçok medeniyet yazılar nakşedilmiştir.³

“Saadet Asrı” olarak bildiğimiz İslâm'ın ilk yıllarında dahi ambargolar ve iktisadî boykotlar yaşanmıştır. Mekke'li müşrikler 616-619 yılları arasında yaklaşık üç yıl Hz. Muhammed ve beraberindekileri Şi'bü Ebî Tâlib denilen bir mahalde siyasî, sosyal ve iktisadî bir boykota tabi tutmuşlardır.⁴ Hz. Muhammed (s.av) de Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke'li müşrikleri iktisadî olarak ambargoya tabi tutmuş, gönderdiği seriyelerle onların ticarî faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır.⁵ Ayrıca Allah Resûlü'nün Mekke'nin Yemâme'den gelen buğday

¹ Horst Blanck, *Antikçağda Kitap*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000), 48-51.

² William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 20; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 236; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), 1/211; Ezgi Odabaş, “Dünya'da ve Anadolu'da İpek Böceğinin Yolculuğu”, *Journal of Animal Science and Products (JASP)* 3/1 (2020), 75-84.

³ Herodotos, *Tarih*, çev. Perihan Kuturman (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 223-224.

⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beirut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/828; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî (Kahire: y.y. 1375/1955), 1/148; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/163-166; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1397), 1/262; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 1/230-233; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 1/30; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/112; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1417/1997), 3/320; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 16/259; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî, (b.y., Dâru Hicr, 1418/1997), 4/207; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Divânu Mübtedâ' ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 2/414; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-Z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 3/11.

⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/2, 13; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/4, 7; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/371-372; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)* (Beirut: Dâru't-Turûs 1387), 2/413; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,

sevkiyatını buradaki kendisine bağlı kabile reisi aracılığı ile bir müddet durdurduğunu ve müşriklere karşı etkin bir ambargo uyguladığını biliyoruz.⁶

Hicaz bölgesi, VII. yüzyıl başlarında Bizans'ın uyguladığı silah ambargoları ile de tanışmıştır. Bizans, Haçlı seferlerinden yaklaşık yedi asır evvel, belli malların Arabistan'a ihracını yasaklamıştır. Bu mallar ise silah, altın, şarap, zeytinyağı ve diğer bazı mamulleri içermektedir. Diğer yandan Suriye'nin güneyini daimî bir kontrole tabi tutmak isteyen Bizans, Arap tüccarların mallarını satacakları bölgeleri sınırlandırmakla kalmamış, aynı zamanda bunları sınır kapılarında ve gümrüklerde sıkı kontrollere tabi tutmuştur.⁷

Güney İtalya'da yer alan Amalfililer ise Haçlı seferlerinden çok önce Fâtımîler ile sıcak ticarî temas içindeydiler. Fatımîlere orduları ve donanmaları için gerekli olan demir ve keresteyi sağlayarak yüksek kâr elde etmişlerdir.⁸ Amalfi, Doğu ile irtibat sağlamak için de Bizans'ın himâyesinde Kıbrıs adasında dükkânlar ve ticarî depolar elde ederek konumunu sağlamlaştırmıştır. Amalfili tüccarlar, sünnî halifelerin yaşadığı Bağdat tarafından ambargo uygulanan Şîi Fâtımîlere yüksek fiyattan silah ve kereste satarak yüksek kazançlar elde etmişlerdir.⁹

Buna rağmen XI. yüzyılda uygulanan ambargolar arasında menfaat ve devletin çıkarları, müttefik devletlerin birbirlerine ambargo uygulamalarına da şahit olmuştur. 1016-1027 yılları arasında Bizans'ın Fatımîlere karşı uyguladığı ticaret yasağı bu konuya verilecek en dikkate şayan örneklerden birisidir.¹⁰ Bizans imparatorları II. Basileios (976-1025) ve ardılı VIII. Konstantinos (1025-1028), Şîi Fatımîlerin üçüncü ve sıra dışı halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın (996-1021) 1009 yılında¹¹ Hıristiyanlarca mukaddes sayılan Kıyâme Kilisesi'ni¹² yıktırması¹³ üzerine, 1001'de imzalanan anlaşmayı geçersiz saymış ve Suriye ve Mısır ile olan ticareti yasaklamıştır. Bu yasaklamada da özellikle donanma için gerekli olan zift, kereste ile silah yapımı için elzem olan demir özel bir yer almıştır.¹⁴

1412/1992), 2/402; 3/91-92; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 5/42; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 3/64.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Cihad", 70; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 2/638; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 6/76; Abdullah b. Muhammed b. Nâsir, "S.ümâme b. Üsâl el-Hanefî", *Mecelletü Câmiati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*, 16 (1417/1996), 353-370.

⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 1/360.

⁸ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 62.

⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 400-401.

¹⁰ David Nicolle, *Malazgirt 1071, Bizans Gücünün Çöküşü*, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 21.

¹¹ J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, çev. Güray Kırpık (Ankara: Lotus Yayınları, 2011), 43'de Kutsal Mezar Kilisesi'nin yıkım tarihi, 1014 senesi olarak verilir.

¹² Hıristiyanlar bu kiliseye daha çok Kutsal Mezar Kilisesi/Holy Sepulchre ismini verir ve burasını Kudüs'ün en önemli hac mekânı sayarlar. Bk. Dan Bahat, *The Illustrated Atlas of Jerusalem* (New York: Simon and Schuster, 1990), 45-78; Sarah Kochav, *Church of the Holy Sepulchre* (Jerusalem: Yad Ben-Zvi Institute, 1999), 36-57.

¹³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Columbia University Press, 1943), 1/65; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 299; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 88.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 7/559-561; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 2/131-132; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30/405; İbn Haldun, *İber*, 4/71-72; Makrizî, *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbârî'l-Eimmeti'l-Fâtımîyyîn el-Hulefâ*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 2/101-176; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,

1095 yılında Fransa'nın Clermont şehrinde Papa II. Urbanus'un yaptığı Haçlı Seferi çağrısı üzerine bu konu da özel bir öneme haiz olmuş, 1291 yılına kadar Frankların Suriye ve Filistin bölgesindeki varlıkları onları zaman zaman derin yaralarla sarsmış, önemli toprak kayıpları yanında büyük ölümlerle de sarsılmışlardır. Bundan sonra da Papalık ve Haçlı lordları Müslümanlara silah satışının ve harp malzemelerinin teminin yasaklanması için bir dizi önlemler almaya başlamışlardır. Bu alınan önlemlerin Frank tüccarlar tarafından kendi menfaatleri ve çıkarlarına göre şekillenmesi ise seferlerin gerçek yönünü ortaya çıkarmıştır. Makalemizin bir başka hedefi de silah ambargoları çerçevesinde daha sonraki sömürgecilerin ve Rusların takip ettikleri siyaseti kısaca ele alarak konuya bütüncül bir yaklaşım sergilemek olacaktır.

1. Ambargo Çağrıları ve Silah Satışına Karşı Direnenler

Papalığın Müslümanlara silah satışını yasaklama çağrıları, Haçlıların yaşadıkları büyük felâketlerden sonra kendisini göstermişti. Papalık; Pisa, Ceneviz ve Venedik şehir cumhuriyetlerinden Eyyübîler'e kereste, demir ve zift gibi donanmanın ve silah yapımının temel hammaddelerini satmamalarını istemişti. Ambargo çağrıları, özellikle sırasıyla Papa III. Aleksander (1159-1181) tarafından 1179, Papa III. Innocentius (1198-1216) tarafından 1215 ve Papa IV. Innocentius (1243-1254) tarafından 1245 yıllarında yapılmıştı. Genel konsüllerde alınan kararlar gereği Müslümanlara kereste, demir, zift gibi harp malzemesi yanında onlara kılavuzluk edenler de aforoz edilmekle tehdit ediliyordu. Yasağa uymayanların malları müsadere edildiği gibi kendileri de kişisel özgürlüklerini kaybediyorlardı.¹⁵

1144'te İmâdüddin Zengî'nin (1127-1146) 1098'de kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'na¹⁶ büyük darbe indirmesinden¹⁷ sonra böyle bir yasaklama olmasa da buna karşı İkinci Haçlı Seferi düzenlenerek tepki verilmeye çalışılmıştı.¹⁸ Haçlı seferi çağrılarında, silah ambargosundan ziyade Papa III. Eugenius'un (1145-1153) ve İkinci Haçlı Seferi'nin simge başvaizi Bernard Clairvaux'un¹⁹ silah ambargosundan bahsetmeyip sadece Kutsal savaşa katılanların günahlarının affedileceğine dair ateşli konuşmaları yer almıştı.²⁰ Silah satışının yasaklanmasına

---

1418/1997), 2/106; Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/33-34; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 114-115; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 1/394; Silvestre de Sacy, *Exposé de la religion des Druzes* (Paris: L'Imprimerie royale, 1838), 1/247.

¹⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 432'de aynı zamanda bu ambargo çağrılarının bir gözdağı mahiyeti taşıdığı belirtilir.

¹⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington (Farnham: Ashgate Publishing, 2013), 2/185-190.

¹⁷ İbnü'l-Esir, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye*, thk. Abdülkadir Ahmed (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadisiyye, 1382/1963), 66-67; Süryani Mikhail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Kütüphanesi Tercüme Kısım, 1944), 125-128; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târîhi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: TTK Yayınları, 1950), 2/378-379; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 297-298; Müverrih Vardan, "Türk Futuhatı Tarihi, 889-1269", *İÜEF Yayınları, Tarih Seminerleri Dergisi, Metin ve Vesikalar*, çev. Hrant D. Andreasyan (İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1937), 203; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 27; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 202-204.

¹⁸ Odo de Deuil, *The Journey of Louis VII to the East*, nşr. çev. V. G. Berry (New York: Columbia University Press, 1948), 23 vd.

¹⁹ Başpapaz Bernard'ın Templier şövalye tarikatının kuruluşunda etken olduğunu ve büyük üstad Hugh de Payens'e (öl. 1136) 1129'da düzenlenen Troyes Konsili'nde yol gösterdiğini de hatırlatmalıyız. Bk. Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006), 29-30; Malcolm Barber, "Hugh of Payns (d. c. 1136)", *Crusades an Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 610.

²⁰ Odo de Deuil, *The Journey of Louis VII*, 223; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 2/62, 164; Jonathan Phillips, "St Bernard of Clairvaux, the Low Countries and the Lisbon Letter of the Second Crusade", *Journal of Ecclesiastical History* 48 (1997), 485-497; John G. Rowe, "The Origins of the Second Crusade: Pope Eugenius III, Bernard of Clairvaux

yönelik çağrılar, daha çok Selahaddin'in büyük bir güç haline gelmeye başlayıp Suriye ve Mısır'ın birleştirilmesinden sonra kendisini göstermişti. Papa III. Aleksander (1159-1181) tarafından 1179 yılında²¹ yapılan çağrıda bunu açıkça görmek mümkündür.

Müslümanların 1187'de Hittin'de kazandıkları zafer, Haçlı cenahında büyük bir yıkım olmuş, Doğu'nun Haçlı silahlı birlikleri neredeyse tamamen imha olunmuştu.²² Bu durum da özellikle Üçüncü Haçlı Seferi esnasında Müslümanlara silah satışı yasağının getirilmesinde etken olmuştu. Diğer yandan 1217-1221'de gerçekleşen Beşinci Haçlı Seferi esnasında Avrupa'nın en namılı şövalyelerinin Eyyûbî silahları ile öldürülmesi, Müslümanlara silah satışının yasaklanmasını yeniden gündeme getirmişti.²³ Bu esnada Haçlılardan pek çoğu da Müslüman silahları ile ölümcül olarak yaralanıyor yahut da sakat kalabiliyordu. Bu durum da Müslümanlara karşı silah ambargolarının sertleşmesine neden olabiliyor, Papalık ve Batı, Doğu'ya silah satışını şiddetle yasaklıyordu.²⁴ 1291'de Haçlıların Suriye ve Filistin sahillerinden kovulmalarının sonrasında iyice artan silah ambargolarında, özellikle Kıbrıs Adası daha etkin olmaya çalışacak ve buradaki Lusignan hânedanı Memlûklere silah ve kereste satışı için kilit rol oynamaya soyunacaktır.²⁵ Tüm bunlara karşılık başta İtalyan denizci devletler olmak üzere Batılı tâcirler, silah satışından elde ettikleri yüksek kârlardan hiç de feragat edecek gibi değildiler.

Papalığın koyduğu ambargoların bu eksende delinmesi de Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminden (1171-1193) itibaren karşımıza çıkar. Mısır ve Kızıldeniz'e hâkim olan Selahaddin, Akdeniz ile Hind Okyanusu ticaretinin kontrolünü yapma ayrıcalığına sahip olduğu için,²⁶ bu olumsuzluğu kısa sürede bertaraf etmeyi bildi. Venedik, Cenova ve Pisa gibi İtalyan şehir

---

and Louis VII of France", *The Second Crusade and the Cistercians*, ed. Michael Gervers (New York: St. Martin's Press, 1992), 79-89.

²¹ Bu yıl Selahaddin Haçlılara karşı Merc-i Uyûn ve Beytü'l-Ahzân'da önemli zaferler kazanmış, Haçlıları büyük bir dehşete sürüklemişti. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/146; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 16/535; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, 1/180; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/258; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 22/202; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 2/444; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşiltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 3/351; Alan V. Murray, "Marj Ayun, Battle of (1179)", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 801.

²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 21/281-285; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10/25-33; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fi Târîhi Haleb* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/408-410; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sadr, 1900-1904), 7/174-176; İbn Şeddâd, *İzzeddin, el-A'lâku'l-Hafîre fi Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre* (b.y., y.y., ts.), 1/73-92; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/400-403; İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî, *Hurûbu Selahaddîn ve Fethu Beyti'l-Makdis* (b.y., Dâru'l-Menâr, 1425-2004), 1/50-52; İbn Vâsıl, *Müferrücü'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 2/188-193; Safedî, *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fi Muhtasarî Sireti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 1/130; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/248-249; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nüriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 3/275-283; Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 131-139; Penny Cole, "Christian Perceptions of the Battle of Hattin (583/1187)", *Al-Masaq: Studio Arabo-Islamica Mediterranea* 6 (1993), 9-39; Peter W. Edbury, "Propaganda and Faction in the Kingdom of Jerusalem: The Background to Hattin", *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, ed. Maya Shatzmiller (Leiden: Brill, 1993), 173-189.

²³ James M. Powell, *Anatomy of a Crusade, 1213-1221* (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1986), 169-171.

²⁴ Piers D. Mitchell-Yossi Nagar, and Ronnie Ellenblum, "Weapon Injuries in the Twelfth Century Crusader Garrison of Vadum Iacob Castle, Galilee", *International Journal of Osteoarchaeology* 15 (2005), 105-123.

²⁵ Benjamin Arbel, *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries* (Aldershot, UK: Ashgate, 2000), 55 vd.

²⁶ İbn Vâsıl, *Müferric*, 3/313-315; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ fi Smaâti'l-İnşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/537; 4/161; Makrizî, *Hittât*, 2/163; 3/150; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 21/285; Nadir Karakuş, "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Amirali: Hüsameddin Lü'lü", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (2022), 62-80.

devletleri²⁷ ile ticaret anlaşmaları yapan Selahaddin, onlara silah hammaddeleri temin etmeleri karşılığında bazı haklar tanıyarak bu sorunu çözmüştü. İtalyan şehir devletleri de Mısır'da az bulunan kereste, demir ve zift gibi silah ve donanma inşası için gerekli malzemeleri temin edip, kendilerine büyük kazançlar ve avantajlar sağlayacak olan ticarî imtiyazlara nail olmuşlardı. Üstelik Papalığın aforoz tehdidinde de kulak asmayarak, gerekli silah malzemelerini temin etmeye devam ettiler. Bu halkaya Selahaddin'e diğerlerinden daha mesafeli olan Pisalılar da dâhil olmuş ve Eyyübîlere silah malzemesi temin etme karşılığında İskenderiye'de bazı ticarî imtiyazlar elde etmişlerdi. Bu ayrıcalıklara sahip olan Bizans da bu ittifaka dâhil olmuş ve elde ettikleri ticarî imtiyazlar karşılığında, Mısır'a silah malzemesi temin etme yoluna girmişlerdi.²⁸ Bu anlaşmalardan kısa süre önce bölgeye gelen Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin (öl. 1173) de Mısır limanlarında gördüğü yirmi sekiz Avrupa ülkesine ait ticaret gemisinden bahsederek bu yelpazeyi genişletir.²⁹

Yasağın delinmesi ile ilgili bilgiler daha çok Memlükler döneminde kendisini gösterir. Bu yasaklama çabaları, Sultan Baybars'ın (1260-1277) 1268'de Antakya Haçlı Prinkepsliğine son vermesinden³⁰ sonra hızlanmıştı. İngiltere veliaht prensi Edward,³¹ 1270 yazında beraberinde eşi Kastilya prensesi Eleanor ile bin kişilik bir ordunun başında Akkâ'ya doğru yelken açmıştı. Bir ay sonra da kardeşi Edmund of Lancaster takviye kuvvetler ile onu izlemişti.³² Ancak bu gelen kuvvetler Baybars'ı korkutacak büyüklükte değildi. Prens Edward, Akkâ'ya gelince aradığını bulamamış, buradaki Mısır ile kereste ve demir ticareti yaparak onların silahlanmasına katkıda bulunup, yüksek kârlar elde etmeyi tercih eden Venediklileri görünce sukût-u hayale uğramıştı. Papalığın silah ambargosu çağrılarının dikkate dahi alınmaması onu hayal kırıklığına sevk etmişti. Dahası Bizans'ın müttefiki olmasından dolayı Mısır'ın Deşt-i Kıpçak'tan sağladığı köle ticaretini elinde tutarak Baybars ile oldukça yakınlaşan Cenevizliler, onunla fazla ilgilenmemişlerdi. Geriye kalan son umudu Moğollar ise, kendisine çok fazla katkı sağlayamamışlardı. Edward, Türkistan'daki Abaka Han'a (1265-1282) gönderdiği elçilerinin Moğolların kendisine yardım edeceğine dair bir vaatle gelmelerine çok fazla sevinemedi. Zira Anadolu'dan gönderilen Moğol birliği Halep'e kadar ilerlemesine rağmen, Baybars'ın Dimaşk'tan büyük bir kuvvetle yardıma gelmesi ile geri çekilmişlerdi.³³

²⁷ Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübî ve Devlet* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1987), 293'te bu şehir devletlerine Amalfi'yi de eklerse de Amalfi, 1073 yılında Normanların kontrolüne girerek bağımsızlığını yitirmiş, 1137'de Pisa tarafından yağmalanması ile de aynı yıl dağılmıştı.

²⁸ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 435-436; Şeşen, *Selahaddin Eyyübî ve Devlet*, 293; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyübîler Devleti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 212-213.

²⁹ Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, çev. Marcus Nathan Adler (London: Philipp Feldheim Inc., 1907), 75-77.

³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 5/87; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hafire*, 1/81-85; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/4-5; İbn Haldun, *İber*, 5/474-576; Kalkeşandî, *Subhu'l-A'şâ*, 4/185; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 8/131-132; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/277-278; Nadir Karakuş, *Baybars*, ed. A. Demircan-Ş. Öz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 74.

³¹ 1272-1307 yılları arasında I. Edward olarak İngiltere Krallığı yapacaktır. Bk. Simon Lloyd, *English Society and the Crusade 1216-1307* (Oxford: Clarendon, 1988); Michael Prestwich, *Edward I* (London: Methuen, 1988); Christopher Tyerman, *England and the Crusades* (Chicago: Chicago University Press, 1988).

³² Bernard Hamilton, "Eleanor of Castile and the Crusading Movement", *Mediterranean Historical Review* 10 (1995), 92-103.

³³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/285-286; Simon Lloyd, "The Lord Edward's Crusade, 1270-72", *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J. O. Prestwich*, ed. John Gillingham and J. C. Holt (Woodbridge, UK: Boydell, 1984), 120-133.

Silah ambargosunun delinmesine sadece İtalyanlar değil, Aragonlular da katıldı ve Sultan Kalavun zamanında (1279-1290) karşımıza çıktılar. Bu dönemde, Aragon Kralı III. Alfonso'nun (1285-1291) aracılığı ile Mısır ile Aragon arasında bazı ticarî münasebetler başladı. İlk iyi niyet gösterisi Aragon kralından geldi ve Alfonso, yetmiş Müslüman esiri, elçileri vasıtası ile Seyfeddin Kalavun'a gönderdi. Yahudi bir hekimin de tercümanlık görevi üstlendiği bu görüşmeler olumlu geçti ve Nisan 1290'da iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşmada daha önce Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) ile Alfonso'nun selefi arasında yapılan ateşkes anlaşmasına yer verilmesi de üzerinde durulması gereken bir husustur. Anlaşmada ayrıca başka önemli başlıklar da yer alıyordu: İki hükümdar da ülkelerinin toprak güvenliği hususunda bir birlerine güvence veriyorlardı. Ticarî boyutu olan maddede ise tüccarlar ve diğer yolcularla ilgili hükümler bulunuyordu. Aragon kralının topraklarından geçen Sultan'ın elçileri ile maiyetine can güvenliği garanti ediliyor, buna paralel olarak da Alfonso'nun mührünü taşıyan geçiş belgesine sahip hacılara Kudüs'e girme müsaadesi veriliyordu. Sultan'ın hâkimiyetindeki topraklarda her türlü ticarî faaliyet şeriat mahkemelerinin yetkisine veriliyordu. Bu maddeler içinde en dikkat çeken ise, Sultan Kalavun'a papalık, İtalyan şehir devletleri, Bizans ve şövalyelerden gelebilecek saldırılara karşı Aragon krallığının karadan ve denizden Müslümanlara destek verecek olmasıydı. 28 Eylül 1238'de Endülüs Müslümanlarının Belensiye dedikleri Valensiya'yı Endülüslü Müslümanların elinden alarak Haçlı seferi ruhunu yaşatmaya çalışan Aragon,³⁴ şimdi papalık ambargosunu hiçe sayarak Müslümanlara silah satıyor, onlara askerî destek sağlıyordu. Bu aynı zamanda Doğu'daki Haçlıların saldırılarına karşı Aragon'un bunlara herhangi bir yardım yapmayacağını da garanti ediyordu. Ayrıca Aragon Kralı Alfonso, Haçlılardan veya Moğollardan gelebilecek saldırılar konusunda Sultan'a istihbarat paylaşımında bulunmayı taahhüt ediyordu. Diğer yandan silah sanayii için Mısır'ın ihtiyaç duyduğu demir ve kereste ihracına Aragon Kralı izin vererek, papalığın ambargosunu da hiçe saymış oluyordu.³⁵ Emsali az görülen bu anlaşma maddeleri 1290'da Kalavun'un, 1291'de de Alfonso'nun ölümü ile beklemede kalsa da onların halefleri olan II. Jaime ve Eşref Halil dönemlerinde hayata geçirildi. ³⁶ Bu süreç de Haçlıların 1291'de Suriye ve Filistin sahillerinden tamamen çıkarılmalarına olumlu katkı sağladı.

2. İtalyan Şehir Cumhuriyetleri ve Silah Ambargoları

İtalyan şehir devletlerinin eskiden beri özellikle Mısır ile ticarî faaliyetler yaptıkları ve onlara harp malzemesi sattıkları bilinmektedir. Cenevizliler, Normanlardan aldıkları imtiyazlarla İskenderiye ve Suriye'den getirdikleri malları Sicilya'da satabiliyorlardı. Amalfililer'in Messina'da antrepoları varken, Pisalılar daha çok Hohenstaufenlerle sıkı ilişkiler kurarak Norman Krallara yaklaşmışlardı. Bu yakınlık dolayısı ile bir ara Sicilya'nın güneydoğu sahillerindeki Sirakuza'yı ele geçirseler de daha sonra burayı Cenevizlilere

³⁴ R. Dozy, *Spanish Islam: A History of the Moslems in Spain*, çev. F. Griffin Stokes (London: CreateSpace Independent Publishing Platform, 1972), 576, 595, 693; Robert I. Burns, "The Many Crusades of Valencia's Conquest, 1225-1289: An Historiographical Labyrinth", *On the Social Origins of Medieval Institutions: Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan*, ed. Donald J. Kagay and Theresa M. Vann (Leiden: Brill, 1998), 168-177. Bu sırada Aragon tahtında Aragon Kralı I. Jaime (Jacques) oturuyordu. O, ayrıca 1229-1237 yılları arasında Balear adalarını, 1244'te Dâniye'yi (Denia), 1246'da Şâtube ile (Jativa) diğer bazı küçük şehirleri ele geçirmişti.

³⁵ P. M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)*, ed. Ulrich Haarmann (Leiden: E. J. Brill, 1995), 129.

³⁶ Holt, *Haçlılar Çağı*, 167-168.

kaptırmışlardı.³⁷ Amalfi'nin komşusu olan Bari de ilk zamanlar Mısır ticaretinde küçük çaplı da olsa yer alıyordu. 513/1119'da Dimyat'ta, 529/1135 senesinde ise Mısır'da bir Bari gemisinin ticarî faaliyette bulunduğunu biliyoruz.³⁸ Hepsinin de buluşma noktaları olan Suriye ve Mısır, buraya ihraç ettikleri silah hammaddesi ile onları bir araya getiriyordu. Papalık tarafından yasaklanmasına rağmen Müslümanların harp sanayii için hayatî önem taşıyan demir ve kereste, onlara yüklü kazançlar sağlıyordu.³⁹

Pisa ile Mısır arasındaki daha ciddi yakınlaşma 1153'te Askalan'ın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra artmaya başladı. Fakat Mısır zayıflayıp da Fatimî vezir Şaver'in başlattığı Nureddin Zengî (1146-1174) ve Kral Amaury (1163-1174) arasında gidip gelen Mısır denge tahtasında Pisa, Kral Amaury'in yanında yer almayı daha kazançlı buldu. Amaury, 1167'de Pisa donanmasının yardımı ile İskenderiye'yi kuşattı ve iki büyük güç, Selahaddin'in buradan uzaklaştırılmasında önemli rol oynadılar.⁴⁰ İskenderiye'nin Fatimîlerin idaresinde kalmasında etkin olan Pisa, Şaver'den Kahire'de ticarî imtiyazlar elde ederek ödülünü alırken, Amaury'den de Akkâ'da başka imtiyazlara nail olarak çift taraflı kâr elde etmiş oldu. Bundan sonra Amaury'in Mısır üzerine olan diğer saldırılarında da Pisa önemli roller oynadı. Amaury'in Mısır üzerine kurduğu hayaller Nureddin'in demir yumruğuna takılmasaydı⁴¹ Pisa, Mısır'da çok daha büyük haklar elde edebilecekti. Onların Müslümanlar ile yaptıkları ticaret ve silah satışı bir müddet sonra Kudüs Haçlılarını rahatsız etti. Kral IV. Baudouin (1174-1185), Pisa gemilerinin Mısır'a götürecekleri silah yapımı için demir ve gemi yapımı için gerekli olan kereste ve zifte el koyma hakkını öne çıkardı.⁴²

Yukarıdaki olaylar sürerken, bir yandan da İtalyanlar kendi aralarında silah sanayiinden pasta kapmak için mücadeleye devam ediyorlardı. Cenevizliler, Pisa gibi Mısır'a yaptıkları kârlı ticareti devam ettiriyorlardı. Rakipleri olan Pisalılar, Cenova'nın Mısır ile ileri seviyedeki ticarî ilişkilerine kıskançlıkla yaklaşıyordu. Hatta 560/1165'te Pisalılar Mısır'dan gelen bir Ceneviz gemisine el koyarak kıskançlıklarını açık bir şekilde ortaya koymuşlardı. Bundan sonra Pisalılar da Fatimî Mısır ile diyalog arayışlarına başlayacaklardı. Çünkü daha önce 549/1154 yılında Kudüs Krallığı ile yaptıkları bir anlaşma gereği Mısır'a demir ve kereste satamıyorlardı. Fatimî veziri Şaver ve Kudüs krallığı arasındaki ittifakı bilen Pisalılar, yukarıdaki satırlarda da vurguladığımız gibi Kral Amaury'in saflarında İskenderiye önlerinde kendilerine başka çıkarlar sağlama peşinde koşuyorlardı.⁴³

Mısır, "asıl ve efsane Sultan" Selahaddin⁴⁴ tarafından kontrol altına alınınca, 566/1171'de bir Pisa elçisi Selahaddin'e giderek, ticarî anlaşma için bir zemin bulmaya çalıştı. Ziyaret başarılı olmuştu ve Pisa İskenderiye'de yeniden bir ticaret yeri, bir hamam ve bir kiliseye sahip olduğu gibi kendi ölçü ve tartılarını kullanma ayrıcalığını da elde etti. Selahaddin ise Pisa üzerinden,

³⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 198-99.

³⁸ Cahen, *Doğu ve Batı*, 165.

³⁹ Cahen, *Doğu ve Batı*, 196.

⁴⁰ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 2/335-336.

⁴¹ Nadir Karakuş, *Nureddin Zengî*, ed. A. Demircan-Ş. Öz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 107.

⁴² Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 442-444.

⁴³ Cahen, *Doğu ve Batı*, 188-189.

⁴⁴ Bk. Haydar Işık, *Sultan Saladin der Mythos von Edlen Islamischen Herrscher und Feldherrn* (Wien: Hardcover mit Schutzumschlag, 2013).

harp sanayiinde ihtiyaç duyduğu demir, kereste ve zift ithaline ulaşmış oluyordu. Bu ziyaretten her iki taraf da kârlı çıkmışlardı. 571/1176 ve 576/1180’de diğer Pisalı elçiler de gelerek Selahaddin ve kardeşi el-Adil (öl. 1219) ile görüştüler ve bölgeye olan ilgilerini devam ettirdiler.⁴⁵ Selahaddin, İtalyan tüccarlara gösterdiği bu kolaylıklar yanında, onların ticaretine engel teşkil eden âmilleri de ortadan kaldırıyordu. İtalyanların istediği şapı teslim edebilmek için Sudanlı bedevîler nezdinde teşebbüste bulunuyor, onlara gerekli kolaylıkları sağlıyordu. Yaptığı icraatların meyvesini de topluyor ve Haçlılara karşı savaşırken kullandığı silahları yasağa rağmen onların kardeşi olan Venedik gibi diğer Hıristiyanlardan temin etmekle övünüyordu.⁴⁶

Cenevizliler ve Venedikliler yanında özellikle Pisa, başlıca sanayi şubelerinden olan demir ve çelik üretimini daha kârlı satmak için Papalığın koyduğu yasağı delmekten çekinmiyordu. Öte yandan Papa III. Innocent, Müslümanlara savaş malzemesi satanları aforoz etmekle tehdit etmesine rağmen, Venedikliler bu yasağı yumuşatmasını bilmişlerdi.⁴⁷ Gemi yapımı için lazım olan kerestenin temininde İtalyan tüccarlara bağımlılığı azaltan alternatif arayışlar da yok değildi. Hurma ağaçları, gemi direği yapımında kullanılabilirdi gibi, Doğu Afrika ve Hindistan’dan da kereste temin ediliyordu. Kazaya uğramış gemilerin parçalarından yararlanıldığı gibi, İskenderun körfezinden de kereste temin ediliyordu.⁴⁸

Beşinci Haçlı Seferi esnasında Haçlılar arasında Venedik, Cenova ve Pisa askerleri de vardı. Dimyat ele geçirildiği zaman İtalyan denizciler şehrin ele geçirilmesinden çok, buradan ticaret vasıtası ile kazanacakları gelire seviniyorlardı. Ağustos 1220’de Dimyat’a gelen Venedik gemileri bir savaş donanmasından çok, ticarî bir filoyu andırıyordu. 19 Recep 618/8 Eylül 1221’de Dimyat Müslümanlara geri teslim edildiği zaman Dimyat’ın teslimine en çok tepki veren de hayalleri gerçekleşemediği için, İtalyanlar ve özellikle de Venedikliler olmuştu. Bu süreçten sonra Mısır’daki Avrupalı tüccarları zor günlerin beklediğini herkes çok rahatlıkla tahmin edebilir. Venedikliler bundan sonra farklı bir siyaset takip ettirmişler ve II. Frederich’in (1220-1250) düzenlediği Haçlı seferi sırasında kendi uyruğuna Mısır ile her türlü ticareti yasaklayarak, Mısır’ın Avrupa’dan elde ettiği kereste, demir, zift gibi maddelere engel olmaya çalışmış, Mısır ile ticaret yapanlara şiddetli yaptırımlar uygulamıştı.⁴⁹ Ermeni Korykoslu Hayton da Mısır’ın kereste, demir ve katrana olan ihtiyacına işaret ederek, bunlar olmadığı takdirde Müslümanların daha kolay alt edilebileceğini söylemişti.⁵⁰ Ancak bu yasaklamanın dönem ile sınırlı kaldığını unutmamak gerekir. Avrupa’nın dünya ticaretine girmesinin ana unsurunun da, İslâm âleminin kereste ve demire duyduğu elzem ihtiyaç olduğu tekrar hatırlanması gereken önemli bir gerçektir.

3. Ermenilerin Uyguladıkları Silah Ambargoları

Silah ambargosu konusunda Ermeniler de etkin rol oynamışlar ve İlhanlı Moğolları ve Antakya Haçlıları ile birlikte hareket etmişlerdi. Ermenilerin kontrolünde olan Ayas (Lajazzo),⁵¹

⁴⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 444-45.

⁴⁶ Cahen, *Doğu ve Batı*, 218.

⁴⁷ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 430-433.

⁴⁸ Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, çev. Esat Nermi Erendor (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000), 178.

⁴⁹ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 453-54.

⁵⁰ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev. Altay Tayfun Özcan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 22.

⁵¹ Bugünkü Adana/Yumurtalık ilçesinin eski adıdır.

onların Moğollarla ittifak etmeleri ile zor günler geçirmeye başlamıştı. Ermeniler, Sultan Baybars'a karşı daha etkin mücadele etmek için, Memlüklerin donanmaları için ihtiyaç duydukları kerestenin Anadolu ve Lübnan üzerinden gönderilmemesi için, buraları kontrol altına alarak Baybars'a karşı bir üstünlük sağlamaya çalışmışlardı.⁵² Memlük harp sanayiine yönelik bu olumsuz davranış da Ermeniler ve Haçlıları içinden çıkılmaz bir bataklığa sürüklemişti.

Ermeni Kralı Hethum'a (1226-1269) bu konuda damadı olan Antakya Prinkepsi VI. Bohemond (1252-1275) destek veriyordu.⁵³ Ancak Hethum ve Antakya Haçlılarının hâmisi konumundaki Hülâgû Han'ın (1256-1265) 1265'te ölümü ile dengeler değişmeye başlamıştı. Aynı yıl, Templier şövalyelerinin elindeki Safed/Saphet Kalesi'ni ele geçirerek onlara karşı bir üstünlük kuran Baybars, Celile üzerinde de kontrolü sağlayarak Haçlıların elini kolunu bağlamıştı.⁵⁴ Ermeni kralı Hethum'un yaklaşan Memlük tehlikesi için İlhan Abaka'nın yanına gittiği günlerde, Baybars'ın yakın arkadaşı Kalavun da Trablus civarındaki geçişleri tıkayan kaleleri ele geçirerek buradan Hama hâkimi el-Mansur ile birleşip Çukurova'ya doğru yürümüşlerdi. Ermeni ülkesinde kasırga gibi esen Kalavun, 24 Ağustos 1266'da Çukurova'ya hâkim olduğu gibi Hethum'un oğlu Thoros'u öldürmüş, diğer oğlu Leon'u da esir almıştı.⁵⁵ Bu harekâta Ermenilere ait Adana ve Tarsus yakılıp yıkılırken, Ayas da bu tahribattan nasibini almıştı. Hethum'un Memlüklere uygulamaya kalktığı kereste ambargosu ülkesinin yakılıp yıkılmasına sebep olduğu gibi, Ayas gibi önemli bir limanının; aynı zamanda büyük bir gelir kaynağının da yara almasına neden olmuştu. Bundan sonra Ermeniler, Asya siyasetinde sadece pasif bir rol oynamaya mahkûm olacaktı.⁵⁶ Öte yandan Sultan Kalavun'un 1285 yılında Kilikya Ermeni Kralı II. Leon (1270-1289) ile yaptığı anlaşma şartları içinde, mihlariyle birlikte 10.000 nalın da yer alması⁵⁷ Mısır ve Suriye'nin demire olan ihtiyacını da açıkça ortaya koyar.

4. Moğollar ve Silah Ambargoları

Silah ambargosu konusu, yukarıda da zaman zaman temas ettiğimiz gibi Moğolları bu işin içine dâhil etmişti. Bu olaylar cereyan ederken, yasaklara ve bu nevi ambargolara rağmen silah imalatı ile ticareti, dönemin en kârlı meşgalelerinden birisi idi. Baybars, 1264'de Moğollara karşı Mısır'dan bir sefere çıkacağı zaman, askerlerine sefere hazırlık emri vermiş, Kahire'deki silah çarşısı büyük bir talep patlaması yaşamıştı. Demir fiyatları birden artmış, bu hareketlilikten zırhçılar ve cilâcılar da paylarını alarak büyük ölçüde kâr etmişlerdi.⁵⁸

Ambargoyu daha önce de Moğollara karşı Memlükler koymuşlar ve onlara silahın da yer aldığı bazı şeylerin satılmasını yasaklamışlardı. Abdüllatif b. Abdülmü'min isminde bir âlim, yasak olmasına rağmen Harran'daki İlhanlı naipleri için kumaş satın alıp onlara teslim edince

⁵² Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 2/630-659.

⁵³ Dominique Sourdel, "Bohemond et les chretiens a Damas sous l'occupation Mongole", *Dei gesta per Francos*, ed. Michel Balard, Benjamin Z. Kedar, and Jonathan Riley Smith (Aldershot, UK: Ashgate, 2001), 295-299.

⁵⁴ İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâii'd-Duhûr*, nşr. Muhammed Mustafa (Kahire: y.y., 1992), 118; Denys Pringle, "Reconstructing the Castle of Safad", *Palestine Exploration Quarterly* 117 (1985), 141-149.

⁵⁵ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytur (Riyad: Meşveret, 1396/1976), 328; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târîhi*, 2/586.

⁵⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/274.

⁵⁷ Holt, *Haçlılar Çağı*, 160.

⁵⁸ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir*, 202.

Memlük görevliler tarafından yakalanarak Mısır'a gönderilmişti. Bu âlim zatın Ahmed b. Hanbel'in (öl. 855) *Müsned'i* de dâhil pek çok hadis kitabını okumuş olmasına bakılmamış ve Kahire'deki Kalatü'l-Cebel'de hapsedilmişti. Abdülatif, 1274 yılında ölümüne kadar bu hapisanede tutulmuştu.⁵⁹ Şüphesiz bu cezalandırmalar silah satışında daha da ağırlaştırılmıştı. Diğer yandan Baybars'ın el-Bîre ve Elbistan civarında Moğollara karşı kazandığı zaferlerde,⁶⁰ Memlüklerin silah üstünlüğünü ve bu silahların Moğolların eline geçmemesi için takip ettikleri siyasetin büyük rolü olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

5. Haçlıların Birbirlerine Karşı Ambargosu

Haçlıların bir birleri ile geçinemedikleri ve birbirlerine ambargo uyguladıkları bir vakıadır. Antakya Haçlı Prinkepsi Tancred'in (1105-1112) Urfa Haçlı Kontluğu'na,⁶¹ Trablus Haçlı Konto Pons'un (1112-1137) da 1222 yılında Kudüs Kralı II. Baudouin'e (1118-1131) ambargo uyguladığı ve topraklarından geçme müsaadesi vermediği bilinen bir gerçektir.⁶² Yine ilk dönemlerde Toulouse Kontu Raymond Saint Gilles (öl. 1105) ile Tancred arasındaki gerginlikler ve anlaşmazlıklar da kaynaklarımızda yer almıştır.⁶³ Ancak bu ve benzeri gerginlikler arasında silah ambargolarına tesadüf etmediğimizi de belirtmemiz gerekir. Bu anlaşmazlıklar daha çok menfaat ve çıkar ilişkilerinden dolayı ortaya çıkan gerginliklerdi ve Tuğtegin (1104-1128) ile Artuklu İlgazi'nin (öl. 1123) Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) gönderdiği Mevdûd⁶⁴ ve Porsuk'a⁶⁵ karşı takındıkları olumsuz tavır ile benzerlik arz ediyordu.

Daha sonraki dönemlerde ise İngiltere Kralı Richard (1189-1199) ile Fransa Kralı Philippe Auguste (1180-1223) arasında geçmişe dayalı gerginlikleri de bu sınıfta telakki edebiliriz. Üçüncü Haçlı Seferi'nin sonunda 1192'de bir anlaşma yapıldıktan sonra Richard, Selahaddin'e bir mektup yazarak anlaşmayı oluşturmaya hiçbir katkısı olmayan Fransızların Kudüs'ü ziyaret etmelerinin yasaklanmasını istedi. Her zamanki gibi cömertliği üzerinde olan Selahaddin herkese Kudüs'ü ziyaret etme hakkı tanırken bazılarını bundan mahrum edemeyeceğini kibarca söyleyerek Richard'ın teklifini reddetti.⁶⁶

Haçlıların birbirlerine uyguladıkları silah ambargolarını, XIX. yüzyıl itibarıyla sömürgeciler zamanında göreceğimizi de hatırlamak gerekir. Fransa İmparatoru Napolyon Bonaparte (1804-1815), kendisine karşı en büyük rakip gördüğü İngiltere'ye karşı bir ambargo uygulaması ile kendisini gösterecekti. Bu yüzyılın başında 1789 Fransız ihtilâlinin bir sonucu da

⁵⁹ İzzeddin İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 2/41.

⁶⁰ İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi*, 2/79; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir*, 457-458; Kerîmüddin Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 81-87.

⁶¹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/474.

⁶² William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 2/54-55; Robert L. Nicholson, "The Growth of the Latin States, 1118-1144", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 1/410-447.

⁶³ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996), 345, 348-350; Rudolf Hiestand, "Saint-Ruf d'Avignon, Raymond de Saint-Gilles et l'église latine de Tripoli", *Annales du Midi* 96 (1986), 327-336.

⁶⁴ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 43; İbn Haldun, *İber*, 5/46; İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 243; Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 1/104-105; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/242; Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407/1987), 35/10, 12.

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/190-193; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 212-213.

⁶⁶ Harold Lamb, *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 238.

olarak, Fransa İmparatoru Napolyon hâkimiyetini Mısır'a kadar genişletmiş, Venedik Cumhuriyeti 17 Ekim 1797'de Campofornia Antlaşması ile sona ermişti. Ayrıca Varşova Büyük Dükalığı adı altında diriltiren Polonya, Rusya'ya karşı kullanılmış, bütün İtalya, İspanya, Hollanda, Avusturya ve Prusya, Fransa tarafından işgal edilmişti.⁶⁷ Bu başarısı ile kendisini 1804'te Fransız İmparatoru ilân eden Napolyon, 1806'da da Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu da parçalamıştı. Bundan sonra da 1807'de Tilsit ve 1808'de de Erfurt antlaşmaları ile Rus çarını uzlaşmaya zorlayan Napolyon, Avrupa'da İngiltere hariç her yere üstünlüğünü kabul ettirmeye muvaffak olmuştu.⁶⁸ Daha zorlu bir rakip olarak gördüğü İngiltere'ye karşı ise ekonomiyi devreye sokan Napolyon, İngiltere'yi fazla üretimi içinde boğmak için İngiltere Avrupa arasındaki silah satışının da yer aldığı her türlü ticareti yasaklamıştı. 1806'da gerçekleşen ve Kıta Ablukası olarak bilinen bu ambargo girişimi, Rus çarı I. Aleksandr Pavloviç'in (1801-1825) İngiltere ile ticarî yasaklamaların getirdiği sıkıntılar yüzünden ayrılmasına neden olmuştu.⁶⁹ Bunun üzerine Büyük Rus Seferi'ne çıkan İmparator Napolyon, büyük bir hezimete uğrayacak ve bu yenilgi de hem kendi imparatorluğunun hem de Fransa hegemonyasının sonu olacaktı. Bundan sonra tahttan inerek Elbe Adası'na sürgüne gönderilen Napolyon, daha sonra yeniden işbaşına getirilse de Haziran 1815'de Waterloo yenilgi ile tamamen unutulup gidecekti.⁷⁰

6. Sömürgeciler, Ruslar ve Silah Ambargoları

Silah satışına konulan ambargo daha sonraki dönemlerde, sömürgeciler ve Ruslar⁷¹ ile kendisini gösterecek, bu eğilim ezber bozan olaylarla devam edecekti. 1877-1878 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, İngiltere tarafsızlık bahanesi ile Osmanlı'ya silah satışını reddetmişti.⁷² İngilizlerin rekabetinden çekinen Ruslar, XIX. yüzyılda bu olayın tam tersi bazı uygulamalar ortaya koymuşlardı. 1868'de Buhara'da hüküm süren Mangıt sülâlesinden⁷³ Muzafferüddin (1860-1885) 1868'de Ruslar'a Zire-Bulak muharebesinde yenilince,⁷⁴ pes ederek hacca gitmek için Ruslardan izin istemişti. Onun yokluğundan doğan otorite boşluğunda, buraya İngilizlerin hâkim olabileceğinden endişelenen Ruslar ise bu masum isteği kabul etmemişlerdi. İngiliz rekabetinden dolayı Buhara'yı yarı müstakil bir devlet olarak idare etmesi için yeniden Muzafferüddin'e vermişlerdi. İşin daha da ilginç ise Rusların Buhara Hanı Muzafferüddin'e Rus silahları vererek onun topraklarını genişletmesine fırsat vermesi idi. Beklemedikleri şekilde Rus ateşli silahlarına malik olan Buhara Hanlığı da bir asırdır kendi toprakları olmaktan çıkmış olan Sebzevâr, Hisar ve Dervaz şehirlerini yeniden geri almıştı. Bununla da yetinmeyen Ruslar,

⁶⁷ E. J. Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016), 85 vd.

⁶⁸ *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi-1, 1300-1600*, ed. S. Akşin (İstanbul: Milliyet Kitaplığı, 2005), 99; A. Cunningham, "The Ochakov Debate", *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution, Collected Essays*, ed. E. Ingram (London: Frank Cass, 1993), 29; M.S. Anderson, *Doğu sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İ. Eser (İstanbul: YKY, 2010), 58-62.

⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 8/222.

⁷⁰ Niall Ferguson, *Uygurluk-Batı ve Ötekiler*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: YKY, 2011), 216 vd.

⁷¹ Trandafir G. Djuvara, *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje, (1281-1913)*, çev. Pulat Tacar (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 223'de Ruslar da XVIII. yüzyıl itibarıyla Haçlı seferlerinin aktörleri arasında zikredilir.

⁷² Kemal Karpat, *Kimlik ve İdeoloji* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 44.

⁷³ Mangıtlar, Deşt-i Kıpçak'ta Türk boyları ile kaynaşıp akrabalık kurarak Müslüman olan bir Moğol kabilesidir. Bk. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 282.

⁷⁴ Paul D. Buell, "Sino-Khitan Administration in Mongol Bukhara", *Journal of Asian History*, 13/2 (1979), 121-151.

1873'te Hive Hanlığı'ndan aldıkları arazinin bir kısmını da Buhara Hanı'nın emrine tahsis etmişlerdi.⁷⁵

Rusların ambargo uyguladıkları bir başka devlet de Kazan Hanlığı idi. Kırım hanı Safa Giray'ın Kazan hanlığı döneminde (1524-1532),⁷⁶ muhalif han Şah Ali ve büyük bir Rus ordusu Kazan'a doğru harekete geçmiş ancak büyük bir bozguna uğramışlardı. Düşmanın atlı kitaları henüz yolda iken imhâ edilmiş, silah ve bilhassa topları nakleden filoları İdil/Volga'da batırılmıştı. Bu hezimetini unutmayan Ruslar ise, Kazan'a karşı iktisadî tedbirlere başvurmakta gecikmemişlerdi. Moskova kendi tüccarlarına Kazan panayırına gitmeyi yasaklamış, Kazan'ın iktisadî kalkınmasını ve onlara silah satışını engellemeye çalışmıştı.⁷⁷

Ruslar ayrıca baş edemedikleri Başkırtlara⁷⁸ karşı da ambargo uygulamışlardı. 1672 senesinde⁷⁹ başşehir Ufa ve diğer kalelere hücum ederek buradaki Rusları öldüren Başkırtlar, şimşekleri üzerlerine çekmişlerdi. Ruslar, Başkırtlara karşı daha etkin mücadele edebilmek için kendilerine tabi Başkırt bölgelerinde demircilik yapmayı idam cezası ile yasaklamıştı. Başkırtlar, bütün silahlarını kendileri yaptıkları için Ruslar, böyle bir yasaklama ile onların direnişlerini kırmaya çalışmışlardı. Başkırtlar, 1749'da Kalmuk Prensi Şuna Batır önderliğinde yeniden ayaklanıp Ruslar karşısında önemli bir direniş hareketi başlatınca,⁸⁰ demircilik ikinci kez yasaklanmıştı. Fakat bu yasaklamalar Başkırt direnişini durduramamış 1755'de Batır Şah Abız önderliğinde Başkırt ve Kalmuklar önemli başarılar kazanmışlardı.⁸¹ Ambargo ile istediğini elde edemeyen Ruslar, bu kez Başkırtlar ile Kalmukların arasını açarak onlara karşı daha etkin olabilmişlerdi. Yakalanan ve hapse atılan Batır Şah Abız adlı sergerde ise 1756'da hapisten kaçarken yakalanarak idam olunmuştu. 1774 isyanı da zorluklarla bastırılınca Kırım'ı Rus topraklarına katması ile de bilinen Çariçe Katerina (1762-1796), Başkırtları kazanma yoluna gitmişti.⁸² Başkırt alayları 1798'de Napolyon'a karşı çıkarılırken, ihtiyaten bunlara ateşli silahlar yerine ok ve yay verilmiş, adeta bile bile ölüme sürüklenmişlerdi.⁸³ Durum ne olursa ve nerede olursa olsun Haçlılar, Müslümanların silahlanmalarının önüne geçmek için ellerinden geleni yapmış ve bunun için ellerinden geleni esirgememişlerdi.

Sonuç

⁷⁵ Mirza Balâ, "Buhârâ", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/769.

⁷⁶ Moskova hâkimi 1532'de Kırım asıllı Safa Giray'ın Kazan Hanlığı'ndan uzaklaştırarak kendisine daha yakın gördüğü Şah Ali'yi iktidara geçirmişti Ancak 1534'te hâkimiyetini güçlendiren Kırım Hanı Sahib Giray (1532-1551), Osmanlı'nın da desteği ile yeniden Safa Giray'ın Kazan Hanlığı'na oturtmuştu. Bk. Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, 135 (1983), 51-73.

⁷⁷ Reşid Rahmeti Arat, "Kazakistan", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 6/511.

⁷⁸ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnâmesi*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2015), 89'da Başkırtlar Büyük Macarlar olarak isimlendirilir.

⁷⁹ Bu sene aynı zamanda Çar Aleksey Mihayloviç'in (1645-1676) Osmanlı padişahu IV. Mehmed'e (1648-1687) ilk kez bir tehdit mektubu yazarak Lehistan seferinden vaz geçmesini istediği bir yıldır ve 1672 Rus-Osmanlı ilişkilerinin de kırılma noktası olmuştu. Bk. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 236.

⁸⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, 226.

⁸¹ Kurat, *Rusya Tarihi*, 227; Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 279-302.

⁸² İlyas Kamalov, *Başlangıçtan Günümüze Başkırtlar*, *Tarihten Bugüne Başkırtlar*, ed. A. Melek Özyetgin vd (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008), 31-32.

⁸³ Zeki Velidi Togan, "Başkirt", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 2/331.

1095-1291 yılları arasında süren Haçlı seferleri, silahlı mücadele ile ön plana çıkmış, bu uğurda pek çok savaş verilmişti. Haçlılar, Excalibur adlı efsanevî kılıçlarının demirinin paslanmaz ve bükülmez olduğunu söylerken Müslümanlar da Zülfikâr adlı Şam çeliğinden yapılan yarı mukaddes kılıcı ön plana çıkarmışlardı. Kılıç, mızrak ve zırh yapmak için gerekli olan demir, Suriye ve Mısır'da yeterli olmayınca İtalyan tâcirler aracılığıyla Batı'dan demir ve donanmaları için gerekli olan kereste ve zift getirilmeye çalışılmıştı. Seferler öncesi Bari, Amalfi gibi şehir devletlerinin ticarî faaliyetleri, Haçlı seferleri ile birlikte Cenova, Venedik ve Pisa'yı da bu halkaya dâhil etmişti. Selahaddin zamanında Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos (1185-1195) arasındaki iyi ilişkiler, bu ticaretin yeni halkası olmuştu.

Nureddin Zengî ile başlayan Müslümanların yükselişi ve birliği, 1174'ten sonra Selahaddin ile devam etmişti. Bu esnada yaşanan mağlubiyet ve toprak kayıpları, Haçlıları dehşete sürüklediği gibi Papalığı da büyük bir endişeye sevk etmişti. Bundan sonra Müslümanlara silah satışının ve donanma için gerekli olan kereste ve ziftin gönderilmesinin durdurulması için çağrılar yapılmaya başlamıştı. Bu çağrıya uymayan tacirlere aforoz tehdidi yanında mallarına el konulacağı da bildirilmiş, ancak çok da başarılı olunamamıştı. Demir ve kereste gibi harp malzemelerini sağlamaları karşılığında İtalyan tâcirlerin elde ettikleri yüksek kârlar, onları bu çağrılara kulak tıkamaya itmişti. Ayrıca Kızıldeniz kanalıyla gelen değerli emtiayı, kendilerine bahşedilen ticarî imtiyazlarla Avrupa'ya taşıyan bu tâcirler, kârlarını daha da artırmışlardı. Zaman zaman menfaatleri gereği Haçlılardan yana tavır takınsalar da elde ettikleri çıkarlar dolayısı ile Müslümanlardan yana taraf değiştirebilmişlerdi. Endülüs Müslümanlarına karşı Haçlı seferleri yapan Aragon Kralı, Sultan Kalavun ile Haçlılara karşı iş birliği yaparak "kazan, kazan" ilkesini öne çıkarmış, İskenderiye gibi o dönemin en işlek limanında ülkesi için büyük çıkarlar sağlamıştı.

Haçlı seferlerinin önemli aktörlerinden olan Kilikya Ermenileri, özellikle Memlük donanması için elzem olan kereste teminini zorlaştırmaya çalışsa da bunda başarılı olamamıştı. Baybars'ın başkentleri Sis'e girerek burasını yakıp yıkması ve Prens Leon'u esir etmesi, Ermenileri büyük bir bataklığa sürüklemişti. Bu ambargoya dâhil olan İlhanlı Moğolları ve Antakya Haçlıları ise derin yaralar almaktan kurtulamamış, 1268'de Antakya Haçlı Prinkepsliği Baybars tarafından sonlandırılmıştı. Moğollar ise karşı ambargoya uğradıkları gibi el-Bire civarında Fırat'ı geçememişler, geçtikleri zaman da Dımaşk'tan Memlük ordusunun çıktığını duyunca geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Haçlı seferlerinin iz düşümüne sahip sonraki sömürgeciler ve emperyalistler de silah ambargoları ile gündeme gelmişlerdi. Bir yandan Osmanlı'ya silah satışı yasağı getirilirken, diğer yandan da birbirlerine ambargo koymaya çalışmışlar, bu yasağa uymayan Ruslar, İmparator Napolyon'un saldırılarına maruz kalmıştı. Sonraki Haçlılar olarak kabul edilen Ruslar ise Karadeniz'in kuzeyindeki Müslüman Türklere karşı silah ambargosu uygulamak bir yana, onların silah imal etmelerine dahi izin vermemişlerdi. 1974'te Kıbrıs barış harekâtı esnasında Batılıların ve ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne uyguladığı silah ambargosunun bugün farklı şekilde devam etmesinin kökenlerinde bu özetlemeye çalıştığımız süreci de hatırlamak gerekir.

Kaynakça

- Abdullah b. Muhammed b. Nâsır. "Sümâme b. Üsâl el-Ĥanefî". *Mecelletü Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*, 16 (1417/1996), 353-370.
- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Târîhi*. çev. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları, 1950.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- Aksarâyî, Kerîmüddin. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*. çev. Susan B. Edgington. Farnham: Ashgate Publishing, 2013.
- Anderson, M.S. *Doğu sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. çev. İ. Eser. İstanbul: YKY, 2010.
- Anna Komnena. *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Arat, Reşid Rahmeti. "Kazakistan". *İslam Ansiklopedisi*. 6/511. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Arbel, Benjamin. *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries*. Aldershot, UK: Ashgate, 2000.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi*. çev. Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Bahat, Dan. *The Illustrated Atlas of Jerusalem*. New York: Simon and Schuster, 1990.
- Balâ, Mirza. "Buhârâ". *İslam Ansiklopedisi*. 2/769. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Barber, Malcolm. "Hugh of Payns (d. c. 1136)". *Crusades an Ancylopedia*. 610. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Barber, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2006.
- Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Benjamin of Tudela. *The Itineneary of Benjamin of Tudela*. çev. Marcus Nathan Adler. London: Philipp Feldheim Inc., 1907.
- Blanck, Horst. *Antikçağda Kitap*. çev. Zehra Aksu Yilmazer. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000.
- Buell, Paul D. "Sino-Khitan Administration in Mongol Bukhara". *Journal of Asian History*, 13/2 (1979), 121-151.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Burns, Robert I. "The Many Crusades of Valencia's Conquest, 1225-1289: An Historiographical Labyrinth". *On the Social Origins of Medieval Institutions: Essays in Honor of Joseph F. O'Callaghan*. 168-177. ed. Donald J. Kagay and Theresa M. Vann. Leiden: Brill, 1998.
- Cahen, Claude. *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*. çev. Esat Nermi Erendor. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2000.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Carpini, Plano. *Moğolistan Seyahatnâmesi*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2015.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Cole, Penny. "Christian Perceptions of the Battle of Hattin (583/1187)". *Al-Masaq: Studio Arabo-Islamica Mediterranea* 6 (1993), 9-39.
- Cunningham, A. "The Ochakov Debate". *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution, Collected Essays*. ed. E. Ingram. London: Frank Cass, 1993.
- De Sacy, Silvestre. *Expose de la religion des Druzes*. Paris: L'Imprimerie royale, 1838.
- Djuvara, Trandafir G. *Türk İmparatorluğu'nun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje, (1281-1913)*. çev. Pulat Tacar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi-1, 1300-1600*. ed. S. Akşin. İstanbul: Milliyet Kitaplığı, 2005.
- Dozy, R. *Spanish Islam: A History of the Moslems in Spain*. çev. F. Griffin Stokes. London: CreateSpace Independent Publishing Platform, 1972.
- Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebû'l-Fidâ. *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Edbury, Peter W. "Propaganda and Faction in the Kingdom of Jerusalem: The Background to Hattin". *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*. 173-189. ed. Maya Shatzmiller. Leiden: Brill, 1993.
- Ernoul. *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Ferguson, Niall. *Uygurluk-Batı ve Ötekiler*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: YKY, 2011.

- Fulcherius Carnotensis. *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Halife b. Hayyât. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayinevi, 1980.
- Hamilton, Bernard. "Eleanor of Castile and the Crusading Movement". *Mediterranean Historical Review* 10 (1995), 92-103.
- Herodotos. *Tarih*. çev. Perihan Kuturman. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Hiestand, Rudolf. "Saint-Ruf d'Avignon, Raymond de SaintGilles et l'église latine de Tripoli". *Annales du Midi* 96 (1986), 327-336.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Hobsbawm, E. J. *Devrim Çağı 1789-1848*. çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2016.
- Holt, P. M. *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)*. ed. Ulrich Haarmann. Leiden: E. J. Brill, 1995.
- Holt, P. M. *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Isfahânî, İmâdüddin Kâtib. *Hurûbu Selahaddîn ve Fethu Beyti'l-Makdis*. b.y., Dâru'l-Menâr, 1425-2004.
- Işık, Haydar. *Sultan Saladin der Mythos von Edlen Islamischen Herrscher und Feldherrn*. Wien: Hardcover mit Schutzumschlag, 2013.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Abdüzzâhir. *er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Abdülaziz el-Huveytır. Riyad: Meşveret, 1396/1976.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Divânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y. 1375/1955.
- İbn İyâs. *Bedâiu'z-Zuhûr fî Vakâii'd-Duhûr*. nşr. Muhammed Mustafa. Kahire: y.y., 1992.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah et-Türkî. b.y., Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. *Baypars Tarihi*. çev. M. Şerefüddin Yalçkaya. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. b.y., y.y., ts.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire*. nşr. M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsil. *Müferrücü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Esir. *et-Târîhu'l-Bâhir fî'd-Deveti'l-Atabekiyye*. thk. Abdülkadir Ahmed. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadisîyye, 1382/1963.
- İnalçık, Halil. "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı". *Emel*, 135 (1983), 51-73.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'sâ fî Smaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kamalov, İlyas. "Başlangıçtan Günümüze Başkurtlar", *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, 25-38. ed. A. Melek Özyetgin vd. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.
- Karakuş, Nadir. "Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Amiralî: Hüsameddin Lü'lü". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (2022), 62-80.
- Karakuş, Nadir. *Baybars*. ed. A. Demircan-Ş. Öz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2022.
- Karakuş, Nadir. *Nureddin Zengi*, ed. A. Demircan-Ş. Öz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2021.
- Karpat, Kemal. *Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Kochav, Sarah. *Church of the Holy Sepulchre*. Jerusalem: Yad Ben-Zvi Institute, 1999.

- Korykoslu Hayton. *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. çev. Altay Tayfun Özcan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Lamb, Harold. *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*. çev. Sinem Ceviz. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Lloyd, Simon. "The Lord Edward's Crusade, 1270-72". *War and Government in the Middle Ages: Essays in Honour of J. O. Prestwich*. 120-133. ed. John Gillingham and J. C. Holt. Woodbridge, UK: Boydell, 1984.
- Lloyd, Simon. *English Society and the Crusade 1216-1307*. Oxford: Clarendon, 1988. Prestwich, Michael. *Edward I*. London: Methuen, 1988.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Makrizî. *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbârî'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- Michaud, J. F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. çev. Güray Kırpık. Ankara: Lotus Yayınları, 2011.
- Mitchell, Piers D. Nagar, Yossi. Ellenblum, Ronnie. "Weapon Injuries in the Twelfth Century Crusader Garrison of Vadum Iacob Castle, Galilee". *International Journal of Osteoarchaeology* 15 (2005), 105-123.
- Murray, Alan V. "Marj Ayun, Battle of (1179)". *Crusades an Ancylopedia*. 801. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Müverrih Vardan. "Türk Futuhâtı Tarihi, 889-1269". *İÜEF Yayınları, Tarih Seminerleri Dergisi, Metin ve Vesikalar*. çev. Hrnt D. Andreasyan. İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1937.
- Nersessian, Sirarpie Der. "The Kingdom of Cilician Armenia". *A History of the Crusades*. 2/630-659. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989.
- Nicholson, Robert L. "The Growth of the Latin States, 1118-1144". *A History of the Crusades*. 1/410-447. ed. Kenneth M. Setton. Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989.
- Nicolle, David. *Malazgirt 1071, Bizans Gücünün Çöküşü*. çev. Özgür Kolçak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423.
- Odabaş, Ezgi. "Dünya'da ve Anadolu'da İpek Böceğinin Yolculuğu". *Journal of Animal Science and Products (JASP)* 3/1 (2020), 75-84.
- Odo de Deuil. *The Journey of Louis VII to the East*. nşr. çev. V. G. Berry. New York: Columbia University Press, 1948.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
- Ömerî, İbn Fadlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Phillips, Jonathan. "St Bernard of Clairvaux, the Low Countries and the Lisbon Letter of the Second Crusade". *Journal of Ecclesiastical History* 48 (1997), 485-497.
- Powell, James M. *Anatomy of a Crusade, 1213-1221*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1986.
- Pringle, Denys. "Reconstructing the Castle of Safad". *Palestine Exploration Quarterly* 117 (1985), 141-149.
- Rowe, John G. "The Origins of the Second Crusade: Pope Eugenius III, Bernard of Clairvaux and Louis VII of France". *The Second Crusade and the Cistercians*. 79-89. ed. Michael Gervers. New York: St. Martin's Press, 1992.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Safedî. *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fi Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Saray, Mehmet. "Rusya'nın Asya'da Yayılması". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 279-302.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Sourdel, Dominique. "Bohemond et les chretiens a Damas sous l'occupation Mongole". *Dei gesta per Francos*. 295-299. ed. Michel Balard, Benjamin Z. Kedar, and Jonathan Riley Smith. Aldershot, UK: Ashgate, 2001.

- Süryani Mikhail. *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Kütüphanesi Tercüme Kısım, 1944.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.
- Togan, Zeki Velidi. "Başkurt". *İslam Ansiklopedisi*. 2/331. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Tyerman, Christopher. *England and the Crusades*. Chicago: Chicago University Press, 1988.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- Vâkıdî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Müfit Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Columbia University Press, 1943.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407/1987.